

А .Маматкасымова , Р Мойдунов, Ж.Абдрасулов
Ст.преп.ОшТУ, преп.ОшТУ, доцент ОшТУ
А . Mamatkasimova, R. Moydunov, J.Abdrasulov
Senior teacher OshTU, teacher, associate prof. OshTU

БИЛИМДЕРДИ КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЖАНА КАЙТАЛООДО КОЛДОНУЛУУЧУ ӨЗГӨЧӨ ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИКАЛЫК ПАРАДИГМАЛАР

Окутуу максатына багыт алуу, учурдагы диагностикалык тест жыйынтыгы боюнча, окутууну эпизоддорго бөлүү- бул белгилердин баары туура психологиялык жана дидактикалык парадигманы табууга кирет. Бул негизги пункттарды камтыйт: окутуунун максаттарын жалпы иштеп чыгуу, жалпы өтүү окутуу максатынан конкреттүү чечимге өтүү, башкача айтканда, мектеп окуучуларын жана бардык студенттердин окуу жол-жобосунун жыйындысы катары окутуунун денгээлин баалоо. Натыйжада ыкчам байланыш пайдубалын куруу менен акыл-билим пайда болот.

Негизги сөздөр: психологиялык-дидактикалык парадигмалар, билим берүү процесси, педагогика.

KNOWLEDGE OF PSYCHOLOGICAL-DIDACTIC PARADIGMS USED IN THE RESTORATION AND SHAPING

Focus on learning objective diagnostic test current results, broken down into individual learning training episodes, all of these features include finding the correct psycho-didactic paradigm. It contains the main points: the general statement of the purpose of training, the transition to the common goal of its specificity, ie, assessment of the level of training of pupils and students of all this as a set of educational procedures. So, come on learning correction of building the foundations of operational feedback.

Key words: psycho-didactic paradigms, the process of education and pedagogy.

Билим берүүдө, айрыкча кайталоодо көпчүлүк дидактикалык маселелерди колдонууда жана билимди өзөктүү калыптандырууда айрым бир психолого-дидактикалык проблемалар (өздөрүнүн аргументтери жана функциялары менен кошо) педагогикалык проблема катары окутуу ишинде борбордук орунда тураары шексиз. Окутуу же билим берүү (ал окуучугабы же студенткеби, баары бир) өзүнүн негизинде билимдердин татаал, керектүү жана маани маңыздуу курамдарын калыптандырууда туура педагогикалык башкаруу: алгач билимди бере билүү аркылуу, окутуп үйрөтүү жана кайталоо дегенди билдирет. Ал эми ар кандай педагогикалык кубулушту, процессти же объектини башкара билүү үчүн, анын өзгөчө курамын, негизги кыймылдаткыч күчтөрүн жана ар түркүн аракет берүүчү түзүлүштөрүн, ошондой эле психолого-дидактикалык парадигмаларын талапка ылайык берилген жана маңыздуу өздөштүргөн окутуу процесси үчүн зарыл негиздер катары каралууга тийиш.

Окутуп билим берүү процесси деле татаал жана бат өзгөрүп кетүүчү же кээде каалагандай сапатта күткөндөй жыйынтыктан таптакыр бөлөкчө натыйжа берүүчү кубулушка кирет. Мындайча айтканда, окутуу процессин көбүнчө анын сырткы көрүнүштөрүн же үстүртөн жүргүзүлүүчү педагогикалык аракеттерин байкоо аркылуу (өзүнүн объектилери боюнча) анын оң натыйжаларын кээде туура байкоого мүмкүн эмес болуучу, ошондой гана таризде өтүүчү түркүн түспөлдөрдө өзгөртүп туруучу татаалдыгы бар процесс болуп эсептелинет. Демек, билим алуу же билимдерди кабылдоо жана кайталоо бул курамы өтө көп түркүн акыл-ой аракеттер менен коштолуучу татаал ой-аракеттердин топтошкон белгилүү жыйынтыгынын акыл-эстүү калыптанышынын

дараметтүү натыйжасы дегенди билдирет. Ал өз курамына кабыл алуучу же байкоочу (перцептивдүү акыл-ой жана эске алуучу иш –аракеттерди) ой сезимде сакталып калуучу, максаттуу эске тутуу билүү жана маанилүү кайталап өздөштүрүүнү айрыкча (мнемикалык аракеттерди) жана ар түркүн ой-жүгүртүүнү талап кылуучу маанилүү жана татаал акыл-ой аракеттерди да камтыйт [2,5].

Ошентип, билим берүү жана билимди кабылдоо өзүнчө тиешелүү психолого-дидактикалык мүнөзү бар, акыл-ой аракеттүү окутуу процесси экен. Алар ар түркүн калыптанат. Көбүнчө педагогикалык жактан туура уюштура билүүдөн жана башкара алуудан көз каранды болот. Өзгөчө, мурда кабылданган (анын сапаттык деңгээдери ар түрдүү же аздыр-көптүр жеке студентке же окуучуга) түрдүүчө сапатта жана деңгээлде белгилүү болгон билимдердин курамын алдын-ала атайын «тоголоктоо» ыкмасы менен жаңыдан дидактикалык мүнөзгө ээ болгон, маанилүү жана өзөктүү кайталоо учурунда, өзгөчө конкреттүү сөздүк жана абстракциялуу курам менен мааниге ээ болгон татаал окуу-программалык материалдарын баштан аяк маңыздуу кайталап чыгуу менен кабылдоо мезгилинде, аң сезимдүү субъект үчүн экинчи сигналдык системанын иштөө принциптеринин ролу жогорулайт [4].

Ошол учурда, жалпы психологиялык негиздерде жаш адамдын жашы жогорулаган сайын билимди сөз түрүндө эске салууга караганда түспөлдүү бейне түрүндө эске салып кайталоо педагогикалык көбүрөөк оң натыйжа бере алат. Бейнелүү түспөлдөгү жана диалогу көп билимдерди өзгөчө жаш балдар тез жана натыйжалуу кабылдай алышат [5].

Бирок, ошондой болсо дагы, айталы, мурда кабылданган билимди өзөктүү жана маанилүү «тоголоктоо» жана аны маани-маңыздуу «жандыра билүү»- деген педагогикалык ыкма менен кайталоодо даяр формулаларды, цифраларды жана чыгарылыштарды (даталарды, формулаларды, схемаларды, таянычтарды ж.б.у.с. окутуучу тарабынан эске салуучу психолого-дидактикалык бейнелерди даяр түрдө берүү) атайын алдын-ала түшүндүрүп берүү менен кайталоого караганда студенттин, угуучунун же окуучунун өзүнүн жекече мүнөзгө ээ кабылданган же эске түшүрө билүүчү психологиялык мүнөзгө ээ речтик, тилдик жана сөздүк таянычтарынын жардамы менен өзөктүү кайталай билүүдө билимди кабылдоочунун субъективдүү аракеттери жемиштүүрөк болоорун эскертип коёлу [1,4].

Ар түрдүү сапаттуу деңгээлде мурда кабылданган же кадимки эле педагогикалык процессте окутулуп жаткан билимдердин тутумун ырааттуу, маанилүү, өзөктүү жана жекече жогорку сапаттык деңгээлге тете кайталап билүү же кайталай алуу үчүн сөзсүз түрдө алгач педагогдун жеке ишмердүүлүгүнөн, педагогикалык ар түркүн ыкмалардын пайдаланышынын сапаттык деңгээлинен системалуу колдонулуучу «кеңейтүүчү» же маңыздуу «тоголоктоо» усулдарынан, билимдерди калыптандыруучу психолого-дидактикалык ар түркүн операциялардын түзүлүшүнөн (курамынан) жана окута билүү, ошондой эле туура жана негиздүү акыл-ой жүгүртө билдирүүнүн жекече калыптануучу субъективдүү мотивдеринен дагы көз каранды болоорун кесиптештерге эскерте кетээр элек [4].

Билимди өзөктүү жана маани-маңыздуу жалпылаштырып, системага салуу менен кайталоо төмөнкү учурларда жакшы жана жемиштүү болоорун белгилей алаар элек: а) студенттердин же окуучулардын билимдерди кабылдоолорундагы мурдагы кабылданган жана калыптанган эске тутуучу аракеттеринин субъективдүү таанып билүүгө умтулууларына кошумча жаңы акыл-ой жүгүртө билүүгө, перцептивдүү жана мнемикалык түргө ээ татаал түшүнүктөрдү кабылдоону өркүндөтө билүүлөрүнөн; б) мурда кабылданган же жаңыдан өзөктүү көндүм акыл-ой жүгүртүү аракеттерин маанилүү өөрчүтө билүүдөн; в) билимдердин өз ара маңыздуу системалашкан, жалпыланган жана татаал маанилүү бөлүктөрүн жекече кабылдай билүү менен өркүндөтүүдөн; г) ар түрдүү акыл-ой аракеттерде, билимдерди калыптандырууда колдонулуучу түз жана тескери окуу, өз ара тескери акыл-ой жүгүртө билүүнү калыптандыра алуудан турат.

Мурда кабылданган же учурда сапаттуу өздөштүрүлүп жаткан билимдердин курамын системалуу, жалпыланган жана маңыздуу өзөккө ээ болуучу сапатта кайталоо жетиштүү

болушу үчүн, кайталануучу билимдердин мүмкүн болушунча жаңыча психологиялык жана дидактикалык негизде куралган тутумдарды схемалуу жана абстрактуу модельдешкен бейнелерге ээ болуп, кайрадан жаңы дидактикалык структуралык маани-маңызда атайын кайталоо үчүн даярдалып же (б.а. «тоголоктонуп»), дидактикалык бирдиктери кеңейтилип же ирилештирилип) түзүлүп чыгуусу зарыл [2,3].

Айталы, нукура жана таза калыптануучу билимдердин негиздерин калыптандыруунун өзүнүн гана психологиялык айрым функциялары бар. Мында өзөктүү, маанилүү жана ошондой эле маңыздуу кайталоонун ролу өтө зор. Так ушул сапаттагы өзөктүү жана маанилүү кайталоонун кээ бир психолого-дидактикалык өздүк парадигмаларына жана функцияларына биз төмөндөгүлөрдү кошоор элек.

1. Кабылдануучу билимдерди дидактикалык негиздерде туура жана таза, өзөктүү маанилүү системалаштыруу жана жалпылаштыруу үчүн алардын психологиялык негиздөөчү өзөктөрү сөзсүз бар болушу зарыл. Айталы, билимди кабылдоочу акыл-эстүү субъектин жекече умтулуучу жана өзүнчө гана тиешелүү ой жүгүртө билүүчү мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык билимдерди «тоголоктоо» ыкмасы менен кайталоону дидактикалык жаңы таризде уюштуруу [6].

2. Маңыздуу өзөктүү жана маанилүү кайталоо үчүн туура дидактикалык негизге ээ болгон билимдерди «тоголоктоо» жана «жандыруу» ыкмаларын окутуу процессинде колдонуу үчүн түзүлгөн, өз ичине билимдерди өздөштүрүүнү маанилүү кеңейтилген дидактикалык ыкмаларда уюштуруу-өзөктүү жалпылаштырууну жана маңыздуу системалаштыра билүүнү камтыйт. Мындай «тоголоктонгон» билимдерди туура, кенен жана маанилүү «жандыра билүү» дагы өзүнүн тутумунда айрым өзүнчө этаптуу психологиялык функциялары бар дидактикалык парадигмалардагы ыкмаларга негизделген. Так ушундай илимий-усулдук бейнеге ээ болгон педагогикалык, психологиялык, дидактикалык билимдерди өзөктүү жана маанилүү кайталоонун усулдарынын негизинде белгилүү советтик врач жана психолог П.Я. Гальперин түзгөн жана анын окуучулары Н.Ф. Талызина ж.б. (ММУ, Россия) тарабынан улантылган. «Акыл-ой аракеттерди баскычтар аркалуу калыптандыруу»- деген психологиялык концепция жатат. Бул концепциянын негиздүү талабында үйрөнүлүүчү, кабылдануучу жана кайталануучу билимдерге ээ болгон жалпы дидактикалык белгилерди жана ыкмаларды окуу процессинде туура таба билүү менен психологиялык концепциянын жоболорун колдонуу, калыптандыруучу билимдерди өзөктүү жана маанилүү кайталоо үчүн колдоно билүү педагогикалык негизги талап боюнча кала берээр эле. Ошондой эле, өзөктүү жана маани-маңыздуу окута билүү жана кайталоодо билимдердин түпкүлүктүү калыптанышы үчүн мындай керектүү психологиялык жана дидактикалык парадигмаларды жана усулдарды окутуу процессинде колдоно билүү-билимдерди таза, так, өзөктүү жана маңыздуу жалпылаштыруу жана системалаштыруу педагогикалык жактан өтө чоң мааниге эгедер [1,3].

Мында негизинен конкреттүү жана абстракциялык билимдерди контролдоодо, калыптандырууда жана өздөштүрүүдө айрым психологиялык парадигмаларды алардын функциялары менен кошо колдонуу аркылуу билимдердин сапаттуу курамдарын бири-бирине туура жайгаштыруу негизги психолого-дидактикалык маселе болууга тийиш. Ал өзүнчө изилденип каралуучу психологиялык изилденип каралуучу психологиялык негизге ээ болгон педагогикалык проблема болушу да мүмкүн. Ошентип, негизги психолого-дидактикалык өзгөчө парадигмаларда каралуучу окутуп үйрөтүүдөгү эң негизги жана өтө татаал кубулуш же объект – бул окуу процесси экен.

Ал эми окутуу процесси гана туура, так жана максаттуу уюштурулган учурда-билимдерди, билгичтиктерди (умения) жана ыкмаларды (навыки) сезимдүү жана бекем өздөштүрүүгө, аларды турмушка, өз алдынча ойлонууга колдоно билгичтигин, окуучулардын жана студенттердин байкагычтыгын, алардын таанып-билүүлөрүн башка жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырууга, ойлонуп, эмгектенүүнүн маданиятынын зарыл элементтерине ээ болууга жана дүйнөгө, турмушка, ааламга, табиятка көз караштардын негиздерин калыптандырууга багытталган педагог менен окуучулардын жана

студенттердин өз ара байланышкан ырааттуу аракеттеринин чогуусу болуп эсептелет. Ошондо гана окутуу процесси билимдерди калыптандыруунун максаты менен шартталып, өзүнүн төмөнкү компоненттеринин бири-бирине жасоочу таасирлери аркылуу мүнөздөлөт:

1⁰. Окутуунун, б.а. окуу предметинин мазмуну (мында ар бир класстын же тайпанын окуучулары жана студенттери үчүн) илимдердин негиздери (билимдер жалпылаштырылып жана системалаштырылып) берилет.

2⁰. Окута билүү, (сабак өтүү), б.а. педагогдун ишмердүүлүгү (окуучуларды жана студенттерди сабакка, окууга кызыктыра билүү, окуу предметинин, теманын мазмунун баяндай билүү, окуучулардын жана студенттердин ишмердүүлүгүн уюштура билүү, алардын өз алдынча эмгектенүүсүнө жетекчилик кылуу, билимдерди жана билгичтиктерди текшерүү ж.б.).

3⁰. Окуп үйрөнүү (компьютердик билим кабылдоодон башка), б.а. окуучулардын жана студенттердин акыл-ой аракеттерин өз ичине камтыган алардын ар кандай сапаттагы жана деңгээлдеги ишмердүүлүктөрү.

4⁰. Окутуунун каражаттары (окуу китептери, окуу куралдары, усулдук көрсөтмөлөр, компьютердик каражаттар ж.б.).

Окуучулардын жана студенттердин билимдерди өздөштүрүп, аны калыптандыруусун жана акыл жагынан өнүгүүсүнүн эффективдүү жогорулатуу үчүн окуу процессинин негизги ушул компоненттеринин бири-бирине туура байланышын таап аныктоо психолого-дидактикалык эң негизги проблема болуп эсептелет. Бул проблемаларды чечүүдө педагогикалык жана психологиялык алдыңкы жетишкендиктерин чогуусу менен пайдалануу эң эле зарыл. Айталы, бир эле психолого-дидактикалык парадигма ар түрдүү окутуу маселелерин чечүүдө колдонулушу дагы мүмкүн. Мисалы, тигил же бул предметтин формасын, өңүн жана чоңдугун мейкиндик формада элестетүүлөрүн, жалпы жөндөмдүүлүктү өстүрүү үчүн колдонсо болот. Психолого-дидактикалык айрым парадигмаларды болсо окуу материалын өздөштүрө албай артта калган окуучу жана студенттер үчүн, же тескерисинче, тапшырмаларды башкалардан мурда аткаруучу ар бир окуучу же студент менен иш алып барууда пайдаланса болот. Окуп үйрөнүү ишмердүүлүгүнүн бирдиги катары, адамдын эле кандай ишмердүүлүгүнүн бирдиги катары алынуучу педагогикалык борбордун звеносу аракет болуп эсептелет -деп жыйынтыктасак болоор эле. Ал аракет белгилүү максатта гана ишке ашырылат, өз кезегинде ал максат кандайдыр бир муктаждыктын негизинде гана орундалат. Демек, психолого-дидактикалык жактан алганда окутуунун негизги максаттарынын бири – бул окуучуларды, студенттерди аракеттерге үйрөтүү болуп эсептелет...

Акырында айтарыбыз: Кымбаттуу педагогдор! Жаштарга билим берүүдө жана тарбия көргөзүүдө тез-тез дарактардын кантип өсүп-өнүп жатканына көбүрөөк карап, байкап, көз салып туруңуздар. Бирок, өсүмдүктөр дүйнөсүндө психикалык өзгөрүүлөр өтө төмөнкү деңгээлде экендигин эске алыңыздар.....

Адабияттар:

1. И.Б.Бекбоев, А.И.Тимофеев, Р.Усубалиев. Систематизация решений задач по школьному курсу алгебры. Ф., Мектеп, 1976.
2. П.Я.Галперин. Развитие исследований по формированию умственных действий. В кн. Психологическая наука СССР.М., 1959,т.1,с.441-469.
3. В.В.Давыдов. Виды обобщения в обучении. М., Просвещение, 1972.
4. А.Н.Леонтьев. Обучение-как проблема психологии. //Вопросы психологии, 1957, №1,с.3-17.
5. А.А.Смирнов. Избранные психологические труды.:В2-хт.Т.1., Т.2.М., Педагогика, 1987.
6. Управляемое формирование психологических процессов. Под.ред П.Я. Галперина. М., Изд-воМГУ.,1977.

